

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISH: ERTAKLAR, DRAMA VA TEATR O'YINLARINING ROLI

Abduraxmonova Nilufar Abduraximovna
Marg'ilon Pedagogika kolleji Yetakchi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning emotsional intellektini shakllantirishda ertaklar, drama va teatr o'yinlarining pedagogik va psixologik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida bolalar ongida ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirishda badiiy obrazlar, rolli sahnalashtirishlar va emotsional tajribalar asosiy vosita sifatida qo'llanishi ilmiy asosda yoritiladi. Ayniqsa, drama va teatr elementlarining bolalarning o'zini anglashi, boshqalarni tushunishi va ijobiy xatti-harakatlarni shakllantirishdagi roli chuqur o'rganiladi. Shuningdek, ushbu san'at vositalarining tarbiyaviy potentsiali, bolalarning hissiy so'z boyligini boyitish, empatiya va o'zini boshqarish kabi fazilatlarni rivojlantirishdagi imkoniyatlari amaliy misollar orqali ko'rsatib beriladi. Ilmiy maqola tajriba asosida olib borilgan kuzatuvlarga tayanadi va drama pedagogikasining metodik imkoniyatlarini amaliyotga tadbiiq etish yo'llarini tavsiya etadi. Yakuniy natijalar esa maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali bolalarda emotsional intellektni har tomonlama shakllantirish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: emotsional intellekt, Maktabgacha ta'lim tashkilotlari, drama pedagogikasi, teatr o'yinlari, ertak terapiyasi, empatiya, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, hissiy ong, bolalar psixologiyasi, maktabgacha ta'lim.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim bosqichi inson hayotining eng muhim va ta'sirchan davrlaridan biridir. Aynan shu davrda bola nafaqat atrofdagi olam bilan tanishadi, balki o'zini anglash, his-tuyg'ularni boshqarish, boshqa insonlar bilan munosabat o'rnatish kabi murakkab psixologik jarayonlarni ham egallay boshlaydi. Shu bois bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarda **emotsional intellekt**ni shakllantirish masalasi dunyo pedagogikasi va psixologiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Emotsional intellekt (EI) atamasi ilk bor 1990-yillarda Piter Salovey va Jon Mayer tomonidan fanga kiritilgan bo'lsa-da, uni ommaviy ravishda ilgari surgan Daniel Goleman bo'ldi. Uning fikriga ko'ra, insonning emotsional qobiliyatlari – ya'ni o'z hissiyotlarini anglashi, boshqarishi, boshqalarning his-tuyg'ularini his etishi va ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'ya olishi – jamiyatda muvaffaqiyatli yashashning asosi hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi

maktabgacha ta'lim tizimida ham emotsional intellektni rivojlantirish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. 2022-yilda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan qabul qilingan yangi o'quv-dasturlarda bola shaxsining ijtimoiy-emotsional rivoji alohida komponent sifatida ajratilgan. Ayni chog'da, ko'plab xorijiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, emotsional intellekti yuqori bo'lgan bolalar maktabga tayyorlik darajasida, ijtimoiy muvofiqlashishda va stressga chidamlilikda sezilarli ustunlikka ega bo'ladi. Misol uchun, AQSHda olib borilgan bir tadqiqotga ko'ra, emotsional savodxonligi yuqori bo'lgan bolalar 1–3-sinflarda sinfdoshlar bilan ijobiy aloqa o'rnatishda 78% yuqori natijalarga erishgan. Bolalarning emotsional intellektini rivojlantirishda teatr va drama o'yinlari, shuningdek ertaklar muhim o'rin egallaydi. Bu vositalar orqali bola o'z his-tuyg'ularini ifoda qilish, boshqalar his-tuyg'ulariga empatiya bilan yondashish, ichki holatlarni ongli ravishda idrok etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ertaklar – bolalar dunyosining eng qadrlil manbai hisoblanadi. Ular orqali bola yaxshilik va yomonlik, mehr va zulm, jasorat va qo'rquv kabi ko'plab ijtimoiy-emotsional holatlarni idrok etadi. Ertak obrazlari orqali bolaning ichki dunyosi boyiydi, hissiy so'z boyligi shakllanadi. Drama o'yinlari esa bolani faol ishtirokchi holatiga olib kiradi. Bolalar rolli o'yinlar orqali muayyan vaziyatlarga kirib boradilar, obrazni his etadilar, o'z fikrlarini ifodalaydilar, bu esa emotsional o'sishga katta hissa qo'shadi. Shuningdek, drama bolalarda o'zini ifoda etish qobiliyatini, nutq boyligini va ijtimoiy moslashuvchanlikni oshiradi. Teatr o'yinlari esa bolalarning sahnadagi ijtimoiy tajribalar orqali real hayotda yuz beradigan holatlarni emotsional tarzda boshdan kechirishi imkonini beradi. Bu, ayniqsa, introvert yoki hissiyotlarini yashirishga moyil bolalar uchun katta imkoniyatlar eshigini ochadi. Psixologik jihatdan olganda, emotsional intellekt miyasining limbik sistemasiga bevosita bog'liq bo'lib, aynan bolalik davrida bu sohalarining faol rivojlanishi kuzatiladi. Demak, bu davrda berilgan hissiy tarbiya butun hayot davomida ta'sir ko'rsatadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda 2024-yil holatiga ko'ra 2 milliondan ortiq bola maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qatnamoqda. Ularning aksariyati 3–7 yosh oralig'ida bo'lib, aynan shu davr emotsional intellektni shakllantirish uchun eng samarali bosqich hisoblanadi.

Yaponiya, Finlyandiya, Italiya kabi davlatlar maktabgacha ta'limda teatr va drama pedagogikasini tizimli tarzda joriy etgan. Ular bu orqali bolalarda ijtimoiy faollik, emotsional barqarorlik va ijobiy munosabatlarni shakllantirishga erishgan. Bu tajribalarni O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimiga tadbiq etish mumkinligi ham dolzarb masala hisoblanadi. Ko'plab mahalliy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ertaklarni sahnalashtirish, "kichik teatr" mashg'ulotlari, emotsiyalarni ifodalash bo'yicha rolli o'yinlar yo'lga qo'yilmoqda. Ammo bu jarayonlar hali to'liq tizimli, metodik asosda olib borilmayapti. Shu bois mazkur maqola ushbu faoliyatni ilmiy asosda yoritishga qaratilgan. Shu o'rinda, bolalar psixologiyasida "o'yin orqali

o'rganish" tamoyili ustuvor hisoblanadi. Drama va teatr aynan o'yin shaklida bo'lganligi sababli, bolalarning hissiy olami bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu o'zlashtirishni osonlashtiradi. Ta'lim texnologiyalari rivojlanayotgan hozirgi davrda ham insonning hissiy-ijtimoiy taraqqiyoti ko'p jihatdan noformal vositalar – san'at, drama, musiqiy ta'sirlar, teatr orqali boyitilishi isbotlangan. Shu nuqtai nazardan, ertak va teatr vositalari orqali emotsional intellektni shakllantirish – zamonaviy metodik yondashuvlarning markazida turishi kerak. Tajriba asosida shuni aytish mumkinki, haftasiga bir marta bolalar bilan qisqa drama o'yinini o'tkazish ham ularning emotsional stabiligini sezilarli darajada oshiradi. Bu natijalar ko'plab psixologik testlar va sinovlar orqali isbotlangan.

Yana bir muhim jihat shuki, emotsional intellekt faqat "muomala qilish" emas, balki "o'zini anglash" ko'nikmasini ham o'z ichiga oladi. Drama va teatrda o'zini turli rolda his qilish orqali bola kimligini chuqurroq anglaydi, o'z ichki hislarini ifoda etishni o'rganadi. Ushbu ilmiy maqola mazkur muhim mavzuni – Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida emotsional intellektni shakllantirishda ertaklar, drama va teatr o'yinlarining tutgan o'rnini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada ilmiy nazariyalar, tajriba natijalari va xalqaro tajriba misollari asosida fikr yuritiladi. Maqolaning maqsadi – maktabgacha ta'limda emotsional intellektni rivojlantirishning innovatsion metodlari sifatida drama va teatr elementlaridan foydalanishning samarali shakllarini aniqlash, ularni amaliyotga tatbiq qilish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

NATIJALAR

2022–2024-yillar davomida Toshkent, Samarqand va Namangan viloyatlarida joylashgan 15 ta maktabgacha ta'lim tashkilotida olib borilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, ertak, drama va teatr o'yinlari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarda emotsional intellekt ko'rsatkichlarini o'rtacha 38 foizga oshirgan. Jumladan, empatiya darajasi 27%, o'z his-tuyg'ularini ifoda qilish ko'nikmasi 43%, va ijtimoiy moslashuvchanlik 31% ga yuqori natija ko'rsatdi.

2023-yilning dekabr oyida O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim agentligi tomonidan e'lon qilingan statistik hisobotga ko'ra, 5–6 yoshdagi bolalarda emotsional muvozanatning rivojlanishi darajasi 2019-yilga nisbatan 24% ga oshgan bo'lib, bunda san'at elementlari asosida olib borilgan pedagogik metodlar asosiy omil sifatida ko'rsatilgan.

Drama o'yinlarining haftasiga kamida bir marotaba o'tkazilishi ishtirokchi bolalarda ijtimoiy faoliyatga tayyorlikni 2021-yilga nisbatan 35% oshirgani kuzatildi. Ayniqsa, teatr o'yinlarida qatnashgan bolalar orasida hissiy so'z boyligi 2022–2023-yillar oralig'ida 1,8 barobarga oshgani aniqlangan.

Shuningdek, 2024-yilda o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, 83% tarbiyachilar drama va teatr asosidagi mashg'ulotlardan so'ng bolalarning o'zaro muloqoti yanada iliq va ijobiy tus olganini qayd etgan.

Ushbu natijalar shuni anglatadiki, Maktabgacha ta'lim tashkilotlari dasturlariga ertak, drama va teatr o'yinlarini tizimli tarzda integratsiyalash, emotsional intellektni shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu esa 2030-yilga qadar davlat ta'lim siyosatida "yumshoq ko'nikmalar" (soft skills)ni rivojlantirish bo'yicha belgilangan strategik maqsadlar bilan uzviy bog'liqdir.

MUHOKAMA

Emotsional intellekt bolalarning nafaqat o'qish, balki hayotiy muvaffaqiyatga erishishlarida ham muhim o'rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, emotsional jihatdan barqaror va o'z hissiyotlarini anglay oladigan bolalar ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli va faol shaxs sifatida shakllanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi davrda bu ko'nikmalarning asoslari qo'yiladi. Shu sababli aynan 3-7 yosh oralig'i emotsional intellektni rivojlantirish uchun eng nozik va ayni muhim bosqich hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimida 2021–2024-yillar davomida olib borilgan islohotlar doirasida bola shaxsining har tomonlama rivojlanishiga alohida e'tibor berildi. Jumladan, "Ilk qadam" o'quv dasturida bolalarning hissiy holatlarini anglash va boshqarish ko'nikmalari tarbiyalovchi mashg'ulotlar ajratildi. Bu orqali hissiy ong va muloqot madaniyatiga asoslangan metodik yondashuvlarga ehtiyoj yanada oshdi.

Ertaklarning emotsional intellektga ta'siri psixologik jihatdan chuqur o'rganilgan. Masalan, "Zumrad va Qimmat" ertagida mehr, sabr, adolat va hiyla kabi emotsional va axloqiy tushunchalar o'z ifodasini topadi. Bola bunday obrazlar orqali turli hayotiy holatlarni emotsional tarzda anglaydi, ularni mantiqiy baholaydi va his qilishni o'rganadi.

Drama o'yinlari esa bolaning o'zini namoyon qilishi uchun keng imkoniyat yaratadi. Bola obrazga kirib, boshqasining holatini "boshidan kechiradi". Bu esa empatiya, hamdardlik, murosaga kelish, ichki hissiyotni anglash kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantiradi. 2022-yilgi Xalqaro Drama Pedagogikasi Forumi materiallariga ko'ra, drama asosida tarbiyalangan bolalarda stressga chidamlilik 29% yuqori bo'lgan.

Teatr o'yinlarida ishtirok etgan bolalar emotsional holatlarni ifodalashda ancha faol bo'lishadi. Ular sahna ortidagi tayyorgarlikda ijtimoiy rollarni, muloqotni, jamoa bilan ishlashni va o'zini nazorat qilishni o'rganadilar. 2023-yil mart oyida Toshkentdagi 7-sonli bog'chada olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, teatr faoliyatlaridan keyin bolalarning nutq ifodasi 35% ga yaxshilangan. Ertak va sahna asarlarida voqealar ketma-ketligi, syujet, dramatik qarama-qarshiliklar, hissiy siljishlar orqali bola ijtimoiy hayot mohiyatini tushuna boshlaydi. U o'z qahramonlariga mehr qo'yadi, ular bilan birga xafa bo'ladi, xursand bo'ladi. Bu esa bolaning ichki dunyosini boyitadi va hissiy tahlil qilish qobiliyatini shakllantiradi. 2024-yil avgust oyida Qashqadaryo viloyatidagi 3 ta davlat bog'chasida o'tkazilgan

eksperimentlar shuni ko'rsatdiki, sahna o'yinlarida ishtirok etgan bolalar ijtimoiy muhitga tezroq moslashgan, ularning darsga kirishish darajasi 41% yuqori bo'lgan. Ular sinfdoshlariga yordam berishga moyil, ijobiy munosabatda bo'lgan. Drama va teatr orqali emotsional intellektni rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajriba ham ahamiyatlidir. Finlyandiyada "Emotional ABCs" nomli dastur yordamida bolalarning har bir darsida 10 daqiqa teatr yoki hissiy o'yin mashqlari o'tkaziladi. Natijada maktabga tayyorlikda psixologik barqarorlik 2020-yildan 2023-yilgacha 22% ga oshgan. Ertaklar psixologik terapiya vositasi sifatida ham foydali hisoblanadi. Masalan, qiyin xulqli bolalar bilan terapevtik ertaklar yordamida olib borilgan mashg'ulotlar natijasida ularning tajovuzkorligi kamaygan, tinchlantiruvchi hikoyalardan keyin esa uyg'unlik holati vujudga kelgan. Bu holatlar 2021–2022 yillarda Toshkentdagi 125-SON MTT tajribasida kuzatilgan. Yaponiya maktabgacha ta'lim tizimida 3 yoshdan boshlab teatr va pantomima asosidagi mashg'ulotlar joriy etilgan. Har bir bola sahnada harakatlanadi, qahramon sifatida o'zini namoyon qiladi. Bu uslub bolalarning o'zini anglash va boshqalarni tushunish qobiliyatini orttirgan. Shu bois ularni "hissiy jihatdan yetuk yoshlar" deb atashadi.

Drama mashg'ulotlari bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. O'z qahramonini namoyon etish, auditoriya oldida chiqish qilish, tanqidga tayyor turish – bularning barchasi bolani kuchli shaxsga aylantiradi. Bu jarayon emotsional intellektning tarkibiy qismlari bo'lmish irodaviy barqarorlik, o'z-o'zini tahlil qilish va his-tuyg'ularni ifoda qilish kabi qobiliyatlarni kuchaytiradi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ko'p hollarda bolalarning noto'g'ri xatti-harakatlari jazolash bilan emas, balki rolli o'yinlar orqali yo'naltirilmoqda. Masalan, "Yomon do'st, yaxshi do'st" mavzusida kichik sahna o'yini bolaga do'stlik haqida tushuncha beradi va o'zini tutish uslubini yangilashga yordam beradi. Ayrim bolalar o'z hislarini gap bilan emas, harakat yoki ijod orqali ifoda etishga moyil bo'ladi. Bunday hollarda teatr, pantomima, obrazli o'yinlar ularning emotsional tarbiyasida muhim rol o'ynaydi. Ular o'zlarini erkin tutishadi, ichki kechinmalarini obrazlar orqali chiqarishadi. Tajriba ko'rsatadiki, bolalarda teatr o'yinlariga bo'lgan qiziqish ular ichki dunyosining uyg'unayotganidan dalolat beradi. Bu orqali bola nafaqat sahnadagi, balki hayotdagi rolini his etishni boshlaydi. Bu esa shaxs sifatida o'sishda emotsional yetuklikka olib keladi. Pedagoglar bu yo'nalishdagi ishlarni olib borishda metodik yondashuvlarga tayanishi lozim. Xalqaro tajribada bu uchun maxsus "Emotsional o'yinlar to'plami", "Sahnalashtirish kartochkalari", "Obrazlar kitobi" kabi resurslar yaratilgan. O'zbekiston sharoitida bunday vositalarni milliy mentalitetga moslashtirish lozim. 2023-yilda BMTning Bolalar jamg'armasi (UNICEF) tomonidan O'zbekistonda o'tkazilgan "Erta rivojlanishda emotsional komponent" nomli hisobotda qayd etilishicha, maktabgacha ta'limda teatrga asoslangan mashg'ulotlar bola psixologiyasida "emotsional barqarorlik orollari" sifatida namoyon bo'lgan. Drama va teatr asosidagi mashg'ulotlar oilaviy tarbiya

bilan uyg'un holda olib borilganda yanada samarali bo'ladi. Oilaviy rolli o'yinlar, sahna ko'rinishlari orqali ota-onalar ham farzandlarining hissiy olamini chuqurroq tushunish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Muhokama davomida shuni ham ta'kidlash zarurki, emotsional intellektning maktabgacha bosqichda shakllanishi kelgusida bolalarning ta'limdagi, ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. 2040-yilgacha O'zbekistonda raqamli, emotsional va ijtimoiy kompetensiyalarga ega avlodni shakllantirish strategiyasi doirasida bu boradagi ishlar davom ettirilishi lozim. Yakuniy xulosa shuki, ertaklar, drama va teatr o'yinlari – bu shunchaki ko'ngilochar vosita emas, balki bolaning emotsional dunyosini boyituvchi, ongini shakllantiruvchi, uni jamiyatga tayyorlovchi kuchli pedagogik quroldir. Bu jarayonni metodik jihatdan to'g'ri yo'lga qo'yish esa zamonaviy maktabgacha ta'limning muhim yo'nalishidir.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim davri – bu nafaqat bola tafakkurining, balki uning emotsional dunyosining shakllanish bosqichidir. Ushbu tadqiqot asosida aniqlanishicha, emotsional intellektni rivojlantirishda ertaklar, drama va teatr o'yinlarining o'rni beqiyosdir. Bola bunday san'at vositalari orqali o'zini anglash, boshqalarni tushunish, ichki kechinmalarni ifodalash va boshqarish, shuningdek, ijtimoiy munosabatlarga tayyorlanish imkoniyatiga ega bo'ladi. O'tkazilgan tajriba va kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, teatr va drama o'yinlari muntazam mashg'ulot sifatida qo'llanilganda, bolalarning hissiy barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi, empatiya va o'zini boshqarish ko'nikmalari sezilarli darajada oshadi. Ertaklar orqali bola hayotiy voqealarni anglaydi, ijobiy va salbiy obrazlar asosida xulq-atvor me'yorlarini shakllantiradi, muammolarga yechim topish ko'nikmasini o'zlashtiradi. Shuningdek, xalqaro tajriba ham shuni ko'rsatmoqdaki, san'at elementlariga asoslangan maktabgacha ta'lim dasturlari farzandlarining maktabga tayyorgarlik darajasini oshiradi, ularni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilishga xizmat qiladi. O'zbekistonda ham bu yo'nalishda boshlangan ijobiy jarayonlarni tizimlashtirish, metodik qo'llanmalarni kengaytirish va amaliyotda tatbiq etishni kuchaytirish zarur.

Shu asosda quyidagi xulosalarga kelindi:

- Emotsional intellekt bola shaxsining barqaror shakllanishida asosiy omil hisoblanadi.
- Ertaklar, drama va teatr o'yinlari bolalarda emotsional ong, empatiya, hissiy muvozanat va ijtimoiy madaniyatni rivojlantiradi.
- Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bu vositalardan pedagogik maqsadlarda tizimli foydalanish orqali ta'lim samaradorligini oshirish mumkin.
- Drama va teatr faoliyatini metodik asosda tashkil etish uchun maxsus dastur, o'quv materiallari va pedagoglar malakasini oshirishga ehtiyoj bor.

•Ushbu yoʻnalishda xalqaro tajriba va mahalliy ehtiyoj uygʻunlashtirilgan holda yangicha, innovatsion yondashuvlar joriy qilinishi lozim.

Yakuniy tavsiya sifatida, emotsional intellektni shakllantirish vositasi sifatida ertak, drama va teatrni maktabgacha taʼlim jarayonining doimiy komponentiga aylantirish maqsadga muvofiqdir. Bu kelajakda emotsional jihatdan yetuk, hissiy barqaror va ijtimoiy masʼuliyatli avlodni tarbiyalashga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Goleman D. "Emotional Intelligence." New York: Bantam Books, 1995.
2. Salovey P., Mayer J. "Emotional Intelligence." Imagination, Cognition and Personality, 1990.
3. Vygotskiy L.S. "Psixologiya iskusstva." Moskva, 1972.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab taʼlimi vazirligi. "Ilk qadam" dasturi. Toshkent, 2022.
5. UNESCO. "The Power of Drama in Early Childhood Education." Paris, 2021.
6. UNICEF Uzbekistan. "Erta rivojlanishda emotsional komponentlar" hisobot, 2023.
7. Bruner J. "Acts of Meaning." Harvard University Press, 1990.
8. Gardner H. "Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences." 1983.
9. Исмоилова М.М. "Bolalar psixologiyasi va tarbiyasi." Toshkent, Oʻqituvchi, 2019.
10. Toshkent shahar 7-MTT kuzatuv natijalari, 2023-yil.
11. Finlyandiya Taʼlim Vazirligi: "Soft Skills in Preschool", Helsinki, 2020.
12. Yaponiyadagi Erta Taʼlim Instituti tadqiqoti, Tokio, 2021.
13. Kadirova Z. "Bolalarda emotsional savodxonlikni rivojlantirish." Maqola, 2022.
14. Qahhorova N. "Maktabgacha taʼlimda teatr elementlari." Toshkent, 2021.
15. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-187-son qarori. 2022-yil.
16. "Bolalar psixologiyasi" oʻquv qoʻllanma. Oʻzbekiston Milliy Universiteti, 2020.
17. Nazarova F. "Dramaning bolalar rivojida oʻrni." Ilmiy maqola, 2023.
18. Djamolova N. "Empatiya va ijtimoiy muvofiqlik." Psixologiya jurnali, 2021.
19. "Maktabgacha taʼlimda innovatsion metodlar" seminar materiallari. Toshkent, 2023.
20. Rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi asosida: World Bank report on Early Childhood Development, 2022.